

RĪCĪBSPĒJA, NEITRALITĀTE, OBJEKTIVITĀTE: AR TO PIETIEK ŠĶĪRĒJTIESNESIM

LL.M MAIJA VOLKOVA, zvērinātu advokātu biroja *Lejiņš, Torgāns & Partneri* juriste

Izvēloties šķīrējtiesnesi, pusēm vienmēr ir jāpatur prātā, ka tas būs cilvēks, kas atrisinās viņu strīdu atbilstoši savai pārliecībai un piemērtos likumu, iespējams, ne tā, kā tas būtu jāpiemēro, bet tā, kā viņš to saprot.

„Jurista Vārdā” publicētās [18.09.2007., Nr. 38 (491)] Jurija Krasnobokija pārdomas par šķīrējtiesnešiem izvirzāmajām prasībām un ieteicamo šā jautājuma regulējumu Šķīrējtiesas likuma projektā pamudināja, cerams, ne tikai mani, bet arī citus ar šķīrējtiesām saistītus juristus padomāt par šā brīža šķīrējtiesu regulējumu un to, kādam vajadzētu būt gaidāmajam Šķīrējtiesas likumam.

Šķīrējtiesnešu kritēriji un ar pašiem šķīrējtiesnešiem saistītie jautājumi ir vieni no būtiskākajiem visā šķīrējtiesu procesā, tāpēc atļaušos izteikt arī savu viedokli par šo jautājumu.

1. Pušu tiesības iecelt šķīrējtiesnesi

Civilprocesa likums (CPL) paredz pusēm tiesības nodot strīdu izskatīšanai šķīrējtiesā. Šķīrējtiesas līgumā puses cita starpā var vienoties gan par šķīrējtiesas institūciju, saskaņā ar kuras reglamentu izskatīs strīdu, gan par šķīrējtiesnešu skaitu un to iecelšanas kārtību, kā arī, ja puses to uzskata par nepieciešamu, par īpašām prasībām attiecībā uz šķīrējtiesnešiem.

Izvērtējot strīda īpatnības vai nepaļaujoties uz cerībām panākt ar otru pusi kompromisu, šķīrējtiesas līgumā var paredzēt dažādus kritērijus, pēc kuriem notiks šķīrējtiesnešu izvēle. Piemēram, ja līgums paredz, ka starp pusēm sarakste notiks gan latviešu, gan krievu vai angļu valodā, papildus prasība šķīrējtiesnesim var būt šo valodu zināšanas, lai izvairītos no papildus tulkošanas izdevumiem un procesa ieilgšanas. No otras puses, gadījumā, ja līgums tiek slēgts kādā īpatnējā rūpniecības vai tirdzniecības nozarē, puses var noteikt, ka šķīrējtiesnesim ir jānāk no šādas vai līdzīgas nozares un ir jāpārzina attiecīgās nozares specifika.

Jau vēsturiski šķīrējtiesa ir veidota kā strīdu risināšanas veids tirgotājiem, kuriem ir nepieciešams ātrums, efektivitāte un profesionālisms, nevis tiesnesis, kurš zina likumu, bet nezina tirgus praksi, tāpēc, izvēloties šķīrējtiesnesi, puses bieži ņem vērā konkrētās personas profesionālās zināšanas, autoritāti, organizatora spējas,

pārlicināšanas spējas un citus apstākļus. Galu galā, par savas izvēles saprātīgumu un visām no tā izrietošajām sekām atbild tikai pati puse.

Izvēloties šķīrējtiesnesi, pusēm vienmēr ir jāpatur prātā, ka tas būs cilvēks, kas atrisinās viņu strīdu atbilstoši savai pārlicībai un piemēros likumu, iespējams, ne tā, kā tas būtu jāpiemēro, bet tā, kā viņš to saprot. Šī iemesla dēļ šķīrējtiesneša izvēlei ir būtiska nozīme, jo šķīrējtiesas nolēmumu, pat ja tajā ir acīm redzamas aplamības, pārsūdzēt pēc būtības nevarēs.

2. Šķīrējtiesas procesam piemērojamā likuma noteikumi

Ja šķīrējtiesas līgumā puses nav noteikušas šķīrējtiesnesim kādus īpašus kritērijus, šķīrējtiesneša izvēle tiek ierobežota tikai ar likumā noteiktajiem kritērijiem.

CPL 497. pants, līdzīgi kā Zviedrijas Arbitrāžas Akta 7. pants¹, šķīrējtiesnesim izvirza tikai vienu prasību – rīcībspēju, pārējo atstājot pušu ziņā. Lai arī sākotnēji varētu likties, ka pušu apsvērumi, izvēloties šķīrējtiesnesi, ir ierobežoti tikai ar „rīcībspējas” kritēriju, tā vis nav.

CPL 497. panta trešā daļa notiec, ka šķīrējtiesnesim ir jābūt objektīvam un neatkarīgam, un identiska norma ir atrodama ikvienas šķīrējtiesas institūcijas reglamentā. Gadījumā, ja šķīrējtiesnesis nav bijis objektīvs un neatkarīgs, tiesnesim saskaņā ar CPL 536. panta 6. punktu ir jāatsaka izdot izpildu rakstu, jo šķīrējtiesa nenotika atbilstoši pušu noslēgtajam līgumam vai CPL D. daļas noteikumiem. Šeit ir jāpiebilst, ka, izdarot šķīrējtiesas līgumā atsauci uz kādas šķīrējtiesas institūcijas reglamentu, šis reglaments tiek inkorporēts pašā šķīrējtiesas līgumā, un līdz ar to arī prasība pēc šķīrējtiesneša neitralitātes un objektivitātes izriet no pušu līguma.

Pētot iemeslus, kādēļ Latvijas tiesas atsakās izdot izpildrakstu par šķīrējtiesas nolēmumiem², man pārsteidzošā kārtā nācies secināt, ka atšķirībā no daudzām citām Eiropas valstīm šķīrējtiesnešu objektivitāte un neatkarība ir ļoti rets iemesls izpildraksta izdošanas atteikumam. Tas ir īpaši pārsteidzoši, ņemot vērā Latvijas situāciju, kad bieži nākas dzirdēt sūdzības par „kabatu” šķīrējtiesām, kurās šķīrējtiesas dibinātājs ir arī viena no strīda pusēm vai ir saistīts ar personu, kura pārstāv puses intereses šajā šķīrējtiesā³. Papildus jāatzīmē, ka CPL, pretēji kā tas ir noteikts Ņujorkas Konvencijā⁴ vai Parauglikumā⁵, neuzliek pusei, pret kuru tiek prasīta

¹ Zviedru Arbitrāžas Akta 7.pants „Jebkura persona, kurai ir tiesībspēja saistībā ar savām darbībām un savu īpašumu var būt šķīrējtiesnesis”, pieejams: http://www.chamber.se/arbitration/english/laws/skiljedomslagen_eng.html (angļu val.)

² Pētījums prezentēts RGSL konferencē „Šķīrējtiesa Baltijā. Aktuālie jautājumi” (angļu val. – „Arbitration in Baltics. Contemporary Issues”), 2007.gada 1.jūnijā. Nav publicēts.

³ Piemēram, SIA BC Tiesa birojs un „Baltijas Saimnieciskā Šķīrējtiesa” – www.bstiesa.com, audita kompānija „Alfa faktors” un „Saistību šķīrējtiesa” – www.sst.lv/page_1118139318421.html, SIA „Law & Finance Consulting Group” un „Rīgas Patstāvīgā šķīrējtiesa” – www.lfc.lv, SIA „Juridisko pakalpojumu birojs” un „Latvijas Apvienotā šķīrējtiesa” – www.las.lv, SIA „K.S.Prakse” un „Latvijas Pirmā šķīrējtiesa” – www.pirma.lv, SIA „Lielrīgas Juridiskais Birojs” un šķīrējtiesa – www.tiesa.lv, u.c. Skat. Observations by Ziedonis Ūdris and Inga Kačevska, Stockholm International Arbitration Review 2006:2, p.193

⁴ Konvencija par ārvalsts šķīrējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildišanu (Starptautiskais līgums // Latvijas Vēstnesis, 2003. gada 1. aprīlis, Nr. 50).

šķīrējtiesas nolēmuma izpilde, pienākumu pierādīt, ka puse nav atteikusies no tiesībām celt iebildumus par neobjektīvu vai atkarīgu šķīrējtiesnesi, jo konkrētais pamats tiesai ir jāizvērtē pašai pēc savas iniciatīvas.

Starptautiskās šķīrējtiesas pamatprincips, kas nešauboties ir jāpiemēro arī nacionālajos šķīrējtiesas procesos, ir: „Ikvienam šķīrējtiesnesim ir jābūt objektīvam un neatkarīgam no pusēm laikā, kad tas pieņem piedāvājumu kļūt par šķīrējtiesnesi, un tādām jāpaliek visu šķīrējtiesas procesa laiku līdz galējā nolēmuma pieņemšanai vai līdz brīdim, kad šķīrējtiesas process kā citādi tiek izbeigts.”⁶ Pirmkārt, šķīrējtiesneša kandidātam pašam ir jāatklāj jebkādi apstākļi, kuri var izraisīt pamatotas šaubas par šīs personas objektivitāti un neatkarību. Otrkārt, arī CPL 501. pantā kā šķīrējtiesneša noraidījuma iemesls ir minētas iesaistīto pušu „pamatotas šaubas par [šķīrējtiesneša] objektivitāti un neatkarību”. Lai arī CPL precīzāk nedefinē, kas ir „pamatotas šaubas”, tās ir definētas Starptautiskās Advokatūras Asociācijas (IBA) izstrādātajās Vadlīnijās⁷: „Šaubas ir pamatotas, ja saprātīga un informēta trešā persona nonāktu pie secinājuma, ka ir iespējamība, ka šķīrējtiesnesi, tam pieņemot lēmumu, varētu ietekmēt tādi faktori, kas nav saistīti ar pušu izklāstīto strīda lietas būtību”⁸. „Kabatas” šķīrējtiesu gadījumā var rasties situācijas, kad šķīrējtiesnesis vai cieši ar viņu saistīta persona ir strīdus puse vai to pārstāv, taču šādi gadījumi ir minēti IBA izstrādāto Vadlīniju „Sarkanajā sarakstā”, t.i., to gadījumu sarakstā, kuros šķīrējtiesneša kandidāts vispār nedrīkst pieņemt piedāvājumu kļūt par šķīrējtiesnesi.

Daudzkārt ir dzirdēts par vēlmi šķīrējtiesnešiem noteikt tādas papildus prasības kā juridiskā izglītība, maksātspējas un sodāmības neesamība, utt., taču jebkurš šāds ierobežojums sašaurina pušu izvēli. Ja puse ir izvēlējusies, nav būtiskas nozīmes šķīrējtiesneša kandidāta maksātspējai vai sodāmībai, ja vien no tās neizriet kandidāta atrašanās brīvības atņemšanas iestādē, kā rezultātā šķīrējtiesneša kandidāts nespēj efektīvi piedalīties šķīrējtiesas procesā.

Pilnīgi nepamatota ir prasība šķīrējtiesnesim ir augstākā juridiskā izglītība. Šāda prasība liegtu pusēm strīdos par, piemēram, finanšu aprēķiniem vai būvniecības jautājumiem kā šķīrējtiesnešus iecelt profesionālus auditorus vai inženierus. Juridiskās izglītības esamība, iespējams, uzlabotu šķīrējtiesas nolēmumu formu, taču ne vienmēr tā ir nepieciešama nolēmumu satura kvalitātei.

⁵ United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) Model Law on International Commercial Arbitration (June 21, 1985), pieejama: <http://www.sice.oas.org/DISPUTE/comarb/uncitral/icomarbe1.asp>

⁶ Starptautiskās Advokatūras Asociācijas Vadlīnijas par Interesešu konfliktu starptautiskajā šķīrējtiesā (International Bar Association Guidelines on Conflict of Interest in International Arbitration), 2004, 1.vispārējais princips.

⁷ Starptautiskās Advokatūras Asociācijas Šķīrējtiesas un Alternatīvo Strīdu Risināšanas komiteja izveidoja 19 ekspertu darba grupu, kuri pārstāvēja 14 valstis, nolūkā palīdzēt lēmumu pieņemšanas procesā, nacionālo likumu, tiesu lēmumu, šķīrējtiesas reglamentu izstrādes procesā, izvērtēt objektivitātes, neatkarības un atklāšanas pienākuma aspektus. Darba grupa izstrādāja Vadlīnijas, kuras sastāv no Vispārīgajiem principiem un Skaidrojuma, kā arī satur Sarkano, Oranžo un Zaļo kritēriju sarakstus šķīrējtiesneša objektivitātes un neatkarības noteikšanai. Pieejams: <http://www.ibanet.org/images/downloads/guidelines%20text.pdf>

⁸ Vadlīnijas 2.(c) punkts.

3. Šķīrējtiesas institūcijas loma šķīrējtiesnešu atlasē un darbā

Papildus neitralitātes un objektivitātes prasībām Šķīrējtiesu likuma projektā ir iecerēts noteikt vēl kādu prasību, proti, lai puse varētu saņemt izpildrakstu par šķīrējtiesas nolēmumu, pusei strīda izskatīšanai ir jāizvēlas institucionālā šķīrējtiesa, kurai ir savs šķīrējtiesnešu saraksts un puse var izvēlēties šķīrējtiesnesi tikai no šī saraksta. Tātad, ja puses izvēlas *ad hoc* šķīrējtiesu, kurai pašsaprotamu iemeslu dēļ šķīrējtiesnešu saraksts neeksistē, jāpatur prātā, ka saņemt izpildrakstu par *ad hoc* šķīrējtiesas nolēmumu Latvijā šobrīd nav iespējams. Šķīrējtiesnešu saraksti ievērojami sašaurina pušu tiesības izvēlēties šķīrējtiesnesi, tāpēc šķīrējtiesnešu sarakstu esamība kā tāda būtu ļoti rūpīgi jāpārvērtē. Šajā situācijā pusei, kura noslēgusi šķīrējtiesas līgumu, paredzot izskatīt strīdu kādā no, piemēram, simts mazākajām Latvijas šķīrējtiesām, tiek liegta iespēja izvēlēties neitrālu, ar šo šķīrējtiesas institūciju un, iespējams, arī ar otru pusi nesaistītu šķīrējtiesnesi. Tas savukārt būtu iespējams, ja nebūtu šķīrējtiesas sarakstu. Ir svarīgi saprast šķīrējtiesas institūcijas un šķīrējtiesas attiecības, proti, šķīrējtiesas institūcija ir administrējošā institūcija, kas pārsūta dokumentus, rezervē telpas, iekasē šķīrējtiesas maksas un veic citas līdzīgas funkcijas, lai nodrošinātu efektīvu šķīrējtiesas darbību, papildus piedāvājot pusēm organizēt procesu saskaņā ar institūcijas reglamentu. Par šiem pakalpojumiem institūcija saņem maksu. Puses izvēlas vienu vai otru institūciju, ņemot vērā procesuālās nianšes institūcijas reglamentā un administrēšanas maksas pieņemamību. Ja pastāv obligāti šķīrējtiesnešu saraksti, puse, izvēloties kādu šķīrējtiesas institūciju, izvēlas ne tikai šķīrējtiesas procesa administrēšanu un institūcijas reglamentu, bet komplektā arī šķīrējtiesnešus, kuru neatkarība no šķīrējtiesas institūcijas vai tā dibinātājiem jau sākotnēji ir apšaubāma. Šķīrējtiesnešu saraksts var būt rekomendējošs gadījumam, ja pusēm nav priekšlikumu par piemērotiem šķīrējtiesnešu kandidātiem, taču saistošs šķīrējtiesnešu saraksts puses var iedzīt strupceļā.

Tajā pašā laikā šķīrējtiesas institūcijām tomēr ir jāuzņemas vismaz daļēja atbildība par šķīrējtiesas nolēmuma juridisko kvalitāti, vienlaicīgi neietekmējot šķīrējtiesnešu objektivitāti un neitralitāti. Piemēram, Stokholmas Tirdzniecības kameras šķīrējtiesa, kurai saskaņā ar reglamentu ir tiesības iecelt prezidējošo šķīrējtiesnesi, šajā amatā bieži ieceļ zviedru juristus, kuri labi orientējas Zviedrijas Arbitrāžas Aktā un spēj uzrakstīt šķīrējtiesas nolēmumu atbilstošā juridiskā kvalitātē. Abus pārējos šķīrējtiesnešus ieceļ puses pilnībā pēc saviem ieskatiem. Turpretim Starptautiskās tirdzniecības kameras šķīrējtiesas institūcija, pirms šķīrējtiesa ir uzrakstījusi šķīrējtiesas nolēmuma galaversiju, kura tiks izsūtīta pusēm, pārlasa ikvienu nolēmuma projektu, izvērtē tā formu un, neierobežojot šķīrējtiesneša tiesības pašam pieņemt lēmumu, norāda uz juridiska rakstura nepilnībām.

Interesanta ir Londonas Starptautiskās arbitrāžas tiesas reglamentā noteiktā kārtība, saskaņā ar kuru puses šķīrējtiesnesi tikai nominē, bet to ieceļ pati institūcija. Gadījumā, ja institūcija uzskata, ka nominētais šķīrējtiesneša kandidāts nav piemērots, neitrāls un objektīvs, tai ir tiesības šo kandidātu neiecelt. Lai nu kā, nedrīkst būt nekādu šaubu par institūciju iecelto šķīrējtiesnešu objektivitāti un neitralitāti.

4. Nobeigums

Jebkuri ierobežojumi šķīrējtiesnesim ir jāizvērtē, aplūkojot šķīrējtiesneša institūtu kā tādu, proti, šķīrējtiesa nepieder pie tiesu varas, tāpēc uz šķīrējtiesnešiem nedrīkst attiecināt tiesnesim, notāram, tiesu izpildītājam vai advokātam piemērojamus ierobežojumus. Starp šķīrējtiesnesi un pusēm veidojas privāttiesiskas, līgumiskas attiecības, un nekādā gadījumā ne publisko tiesību attiecības. Tas jāpatur prātā, apsverot šķīrējtiesnesim piemērojamus ierobežojumus, ja tādi, protams, atskaitot rīcībspēju, neitralitāti un objektivitāti, vispār ir nepieciešami.

Situāciju Latvijā neatrisinās papildus ierobežojumi šķīrējtiesnešiem, gluži otrādāk, jebkurš ierobežojums, un jo īpaši prasība pēc šķīrējtiesnešu saraksta, sašaurina pušu izvēles iespējas. Ikvienai pusei, pirms šķīrējtiesas līguma noslēgšanas, būtu pašai kritiski jāizvērtē savas zināšanas par šķīrējtiesām. Jāizvērtē savas spējas izvēlēties atbilstošu šķīrējtiesnesi, zināšanas par šķīrējtiesnešu noraidīšanas kārtību un iemesliem, kā arī par iebildumu celšanas kārtību un izpildraksta izdošanas atteikuma iemesliem, pretējā gadījumā otrai pusei būs viegli izmantot šo nezināšanu, kas arī šobrīd ļoti bieži notiek.

Pusēm, pēc brīvas gribas noslēdzot šķīrējtiesas līgumu, ir jārēķinās ar visiem riskiem, ko sevī ietver šķīrējtiesa, tai skaitā risku par izvēlētajā šķīrējtiesneša atbilstību. Un kā atzinusi Satversmes tiesa: „Ja vien netiek aizskartas ar likumu aizsargātās citu personu intereses [...] likumdevēja [...] uzdevums nav aizstāt personas gribas izteikumu ar savu vērtējumu par vēlamo rīcības modeli un tā saprātīgumu.”⁹

⁹ Satversmes Tiesas Spriedums 2005.gada 17.janvāra Lietā Nr. 2004-10-01, 9.paragrāfs